

Samarkand

AMIN MALUF

Prevela s francuskog
Jelena Stakić

■ Laguna ■

Naslov originala

Amin Maalouf

SAMARCANDE

Copyright © Éditions Jean-Claude Lattès, 1988.

Translation Copyright © 1998 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

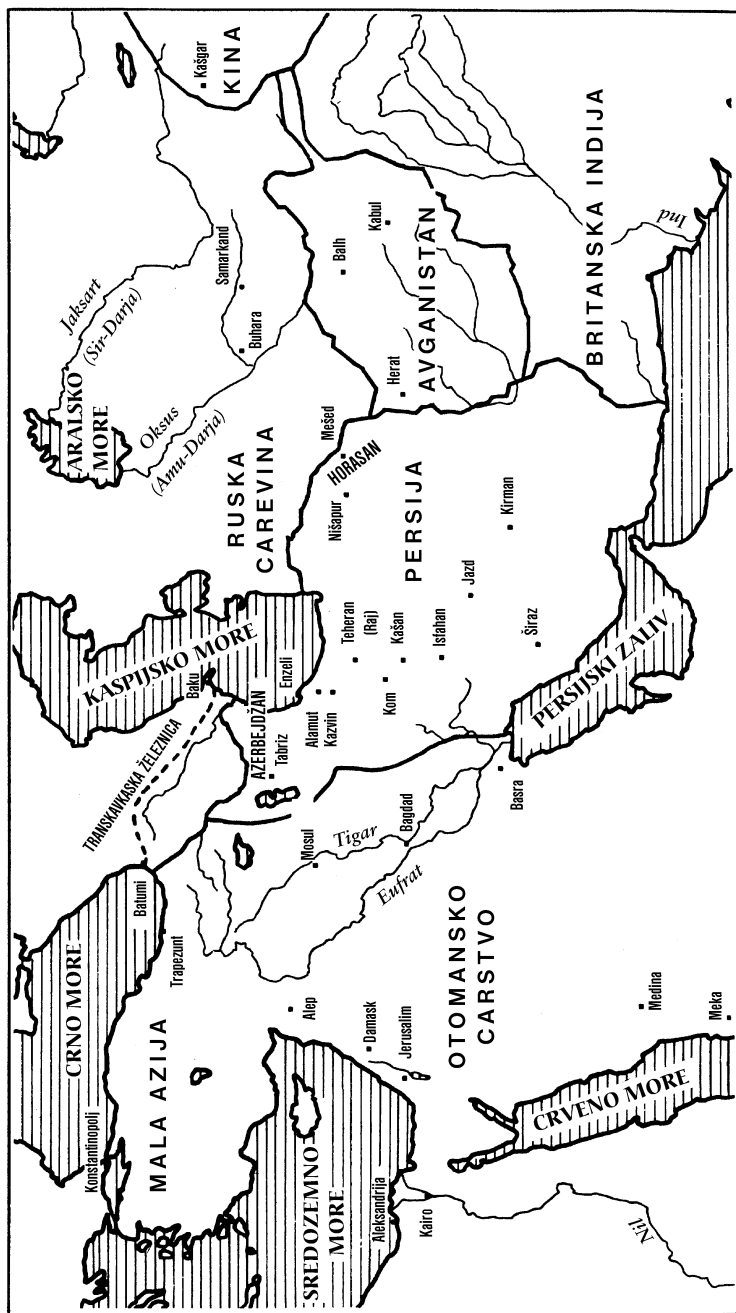
NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Mome ocu

Sadržaj

<i>Prva knjiga: PESNICI I LJUBAVNICI</i>	15
<i>Druga knjiga: RAJ ASASINA</i>	105
<i>Treća knjiga: KRAJ MILENIJUMA</i>	183
<i>Četvrta knjiga: PESNIK NA MORU</i>	263
<i>O autoru</i>	351

Glavna mesta pominjana u romanu Samarkand

Označene granice su granice iz 1912.

*A sada, prošetaj pogledom po Samarkandu!
Nije li taj grad kralj Zemlje?
Ponosit, iznad svih gradova,
a u njegovim rukama njihove sudbine?*

EDGAR ALAN PO
(1809–1849)

Na dnu Atlantskog okeana nalazi se jedna knjiga. Ispričaću priču o njoj. Možda i znate rasplet, novine su svojevremeno izveštavale o tome, a i neke su knjige napisane od tada: kad je *Titanik* potonuo u noći između 14. i 15. aprila 1912. na pučini kod Nove zemlje, najuglednija žrtva beše jedna knjiga, jedini primerak *Rubaija* Omara Hajama, persijskog učenjaka, pesnika, astronoma.

Neću mnogo govoriti o tom brodolomu. Drugi su već izmerili udes u dolarima, drugi su već propisno prebrojali leševe i zapisali šta je ko poslednje rekao. Šest godina kasnije, mene opseđa još samo ono biće od plati i mastila čiji nedostojni čuvar bejah jedno vreme. Nisam li ga baš ja, Benžamen O. Lezaž, otragao od njegove rodne Azije? Nije li se u mom prtljagu ukrcalo na *Titanik*? I nisam li baš ja prekinuo njegovu hiljadugodišnju putanju, bezobzirno kao i moje stoleće što je?

Otađ je svet zapadao u krv i mrak, svakoga dana sve više, a meni se život nije smešio. Morao sam da se povučem od ljudi da bih slušao samo glas sećanja, i da bih gajio naivnu nadu, uporno priviđenje: sutra će je naći. Zaštićena u zlatnom kovčežiću, izroniće iz morskih tmina sa sudbinom koju je obogatila nova odiseja. Ljudi će moći da je dodiruju, da je otvaraju, da se gube u njoj; zadivljene oči pratiće sa margine na marginu hroniku njenih dogodovština, otkrivaće jednog

pesnika, njegove prve stihove, njegova prva pijanstva, njegova prva strahovanja. I sektu asasina. Potom će se zaustaviti, u neverici, pred jednom slikom boje peska i smaragda.

Na njoj nema ni datuma ni potpisa, ničega osim ovih reči, gorljivih ili razočaranih: *Samarkand, najlepše lice koje je Zemlja ikad okrenula suncu.*

Prva knjiga

PESNICI I LJUBAVNICI

Koji čovek nije nikad prekršio Tvoj zavet, reci?

Život bez greha, kakav ukus ima, reci?

Ako zlim kažnjavaš zlo koje počinih,

Kakva je razlika između Tebe i mene, reci?

OMAR HAJAM

I

U Samarkandu, u smiraj sporog i tmurnog dana dokoni žitelji ponekad dolaze da se šunjaju ćorsokakom između dveju krčmi nedaleko od pijace bibera, ne da pijuckaju muškacno vino iz Sogdijane, nego da vrebaju ko dolazi i odlazi, ili da se okome na kakvog nacvrcanog pijanca. Čoveka tad odvuku u prašinu, obaspu ga uvredama, prirede mu pakao čija će ga vatra, dok je sveta i veka, podsećati na rumenilo zamamnoga vina.

Iz takve jedne neprilike nastaje rukopis *Rubaija*, u leto 1072. Omar Hajam ima dvadeset četiri godine, odskora je u Samarkandu. Da li se te večeri nahodi u krčmi, ili švrlja kud ga noge nose? Novo zadovoljstvo mu je da tumara nepoznatim gradom, očima upija bezbroj pojedinosti dana koji se okončava: krupnom kaldrmom Ulice polja rabarbare beži bosonogi mališan stežući uz grlo jabuku ukradenu s neke tezge; na bazaru suknarâ, u jednoj nadograđenoj daščari, pri svetlosti uljane svetiljke, još se igra partija *narda*, dve kockice su bačene, psotka, prigušen smeh; u arkadi užarâ, jedan mazgar se zaustavlja pored česme, pušta da mu sveža voda obliva spojene dlanove, a potom se naginje, isturenih

usana, kao da će poljubiti usnulo dete u čelo; ugasivši žed, prelazi mokrim dlanovima preko lica, mrmlja reči zahvalnosti, pa diže koru lubenice, puni je vodom i nosi mazgi da se i ona napije.

Na trgu prodavaca mirisima, Hajamu prilazi jedna trudnica. Kad podigne zar, vidi se da je jedva petnaestu navršila. Bez reči, bez osmeha na bezazlenim usnama, otima mu iz šake pregršt prženih badema koje je maločas kupio. Šetač se ne čudi, posredi je drevno verovanje koje vlada u Samarkandu: kad buduća majka sretne na ulici stranca koji joj se svidi, mora se osmeliti da podeli s njim to što on jede, pa će dete biti lepo kao i on, imaće istu vitku izduženu siluetu, iste plemenite i pravilne crte lica.

Omar zastaje da ponosno izgricka preostale bademe, gledajući kako se neznanka udaljuje. Galama koja dopire do njega navodi ga da pohita. Uskoro se zatiče posred razularene rulje. Starac dugih koščatih udova već je na zemlji, gologlav, seda mu kosa na mrkoj lobanji raščupana; od gneva, od prestrašenosti, njegovi krici su još samo otegnuti jecaj. Pogledom preklinje pridošlicu.

Oko nesrećnika, dvadesetak neznanaca s raskuštranim bradama, s osvetničkim tojagama, a u daljini, krug razdraganih posmatrača. Jedan, primetivši zgroženo lice Hajamovo, dobacuje mu umirujućim glasom: „Nije to ništa, to je samo Džaber Dugonja!“ Omar se trza, grlo mu se steže od stida, šapuće: „Džaber, pratilac Abu Alija!“

Abu Ali, jedan od najobičnijih nadimaka. Ali kad ga učen čovek u Buhari, Kordovi, Balhu ili Bagdadu pomene sa ovoliko upoznatosti i poštovanja, nema nikakve zabune: posredi je Abu Ali ibn Sina, na Zapadu proslavljen pod imenom Avicena. Omar ga nije poznao, rodio se jedanaest godina posle njegove smrti, ali ga poštuje kao nespornog

učitelja svog pokolenja, poznavaoa svih nauka, pregaoca vere, propovednika Razuma.

Hajam ponovo šapuće: „Džaber, najdraži učenik Abu Alija!“ Jer, iako ga vidi prvi put, uopšte mu nije nepoznata njegova čemerna i zastrašujuća sudbina. Avicena je u njemu video nastavljača kako svoje medicine tako i svoje metafizike, divio se snazi njegovih argumenata; prebacivao mu je samo što svoje ideje iznosi suviše glasno i suviše grubo. Ta je mana stajala Džabera nekoliko boravaka u tamnici i tri javna bičevanja, od kojih je poslednje bilo upriličeno na Velikom trgu u Samarkandu, sto pedeset udaraca volujskom žilom pred svom rodbinom i prijateljima. Nikad se nije oporavio od tog poniženja. U kom je trenutku iz smelosti skliznuo u ludilo? Nesumnjivo posle ženine smrti. Od tada su ga viđali kako luta u ritama, teturajući se, trabunjajući bezbožne ludosti. Za njim su išli čopori nasmejanih derana, tapšući rukama, i gađajući ga ostrim kamenjem koje ga je ranjavalo dok mu ne bi potekle suze.

Dok je posmatrao prizor, Omar nije mogao a da ne pomisli: „Ako ne pripazim, jednog dana biću ovakva krpa od čoveka.“ Ne boji se on toliko pijančenja, zna da mu se neće odati, vino i on naučili su da se međusobno poštuju, nijedno od njih nikad neće baciti ono drugo na zemlju. On se više od svega boji rulje, da ona ne sruši u njemu zid samopoštovanja. Oseća da ga ugrožava prizor tog propalog, oborenog čoveka, želeo bi da se okrene, da se udalji. Ali zna da neće prepustiti gomili jednog Aviceninog sledbenika. Pravi tri polagana, dostojanstvena koraka, navlači najpravnodušniji izraz i sigurnim glasom, praćenim jednim kraljevskim pokretom, kaže: „Pustite tog nesrećnika da ide!“

Vođa bande se nadneo nad Džabera, sad se uspravlja, i teška koraka ukopava se ispred nametljivca. Duboka

brazgotina seče mu bradu, od desnog uha do sredine donje vilice, i baš tu stranu, tu rasečenu stranu, okreće sagovorniku dok izgovara kao presudu:

„Ovaj čovek je pijanica, nevernik, *filasuf*!“

Poslednju reč prošištao je kao kletvu.

„Nećemo nikakve *filasufe* u Samarkandu!“

Žamor odobravanja u svetini. Za te ljude, reč „filozof“ označava svakog ko se suviše zanima za svetogrdne nauke Grka, i, opštije uzev, za sve što nije vera ili književnost. Uprkos tome što je mlad, Omar Hajam je već ugledni *filasuf*, i mnogo krupnija zverka od zlosrećnog Džabera.

Čovek sa ožiljkom zacelo ga nije prepoznao, pošto se okrenuo od njega, ponovo nadneo nad starca, sad zanemelog, dograbio ga za kosu, protresao mu glavu tri-četiri puta, napravio lice kao da će je smrskati o najbliži zid, a onda ga naglo pustio. Ma koliko grub, pokret mu je ostao uzdržan, kao da je, uza svu prividnu rešenost, oklevao da ide do ubistva. Hajam bira taj trenutak da se ponovo umeša:

„Ta pusti tog starca, to je jedan udovac, bolesnik, umobolnik, zar ne vidiš da jedva miče usnama?“

Vođa se diže u skoku, kreće prema Hajamu, upire mu prstom u bradu:

„Ti koji kao da ga tako dobro poznaješ, ko si ti? Nisi iz Samarkanda! Niko te nikad nije video u ovome gradu!“

Omar uklanja ruku svog sagovornika prezrivo, ali bez grubosti, kako bi ga naterao na poštovanje ne dajući mu pritom izgovor za sukob. Čovek uzmiče jedan korak, ali navaljuje:

„Kako ti je ime, stranče?“

Hajam okleva da se oda, traži neki način da se izvuče, diže oči prema nebu, na kome je lagani oblak upravo zaklonio mesečev srp. Čutanje, uzdah. Zaboraviti se u posmatranju, imenovati zvezdu po zvezdu, biti daleko, sklonjen od svetine!

Rulja ga već opkoljava, nekoliko ruku ga dotiče, on se sabire: „Ja sam Omar, sin Ibrahima iz Nišapura. A ti, ko si ti?“

Čista formalnost, čoveku ni nakraj pameti nije da se predstavlja. On je u svome gradu, i pitanja postavlja on. Kasnije će Omar saznati njegov nadimak, zovu ga Student Brazgotina. S tojagom u ruci, s izrekom na usnama, sutra će naterati Samarkand da drhti. Zasad, njegov uticaj ne ide dalje od ovih junosa koji ga okružuju, vrebajući i najmanju njegovu rečcu, i najmanji njegov znak.

Iznenadno svetlucanje u njegovim očima. Okreće se svojim pratiocima. Potom, uz likovanje, svetini. Uzvikuje:

„Pobogu, kako sam mogao da ne prepoznam Omara, sina Ibrahima Hajama iz Nišapura? Omara, zvezdu Horasana, genija Persije i oba Iraka, princa filozofa!“

Izvodi dubok naklon, leprša prstima s obe strane turbana i neomašivo izaziva grohotan smeh badavadžija.

„Kako sam mogao da ne prepoznam onoga koji je sastavio ovu rubajju punu i prepunu pobožnosti i odanosti:

*Upravo si razbio moj krčag vina, Gospode,
Preprečio si mi put uživanja, Gospode.
Po zemlji si prosuo moje tamnocrveno vino.
Bog mi oprostio, da Ti nisi pijan, Gospode?“*

Hajam sluša, prezrivo, uznemireno. Takav izazov poziv je na ubistvo na licu mesta. Ne časeći ni časka, glasom jasnim i zvonkim, izbacuje odgovor da se niko u gomili ne bi zabunio:

*„Ništa, oni ne znaju ništa, ništa neće da znaju.
Pogledaj te neznalice, one vladaju svetom.
Ako nisi od njihovih, nevernikom te nazivaju.
Ne obraćaj pažnju, Hajame, idi dalje svojim putem.“*

Omar je nesumnjivo pogrešio što je ono svoje „pogledaj“ propratio prezrivo pokretom prema svojim protivnicima. Ruke se pružaju, vuku ga za haljinu, koja počinje da se cepa. On posrće. Nečije koleno udara ga u leđa, potom neka kocka, pljoštimice. Dok ga rulja gazi, on je i ne udostojava odbrane, pomirio se s tim da je pusti da mu kida odeću i rastrže telo, već se prepušta mlitavoj obamrlosti žrtve koju upravo ubijaju, ne oseća ništa, ne čuje ništa, zatvorio se u sebe, zidine do oblaka, a kapije zaključane.

Pa kao uljeze posmatra desetoricu naoružanih ljudi koji prekidaju prinošenje njega na žrtvu. Oni na kapama od pusta razmetljivo nose bledezeleni znak *ahdata*, gradske straže Samarkanda. Čim su ih spazili, napadači su se udaljili od Hajama; no, da bi opravdali svoj postupak, počinju da urlaju, uzimajući svetinu za svedoka:

„Alhemičar! Alhemičar!“

Za vlasti, biti filozof nije zločin, bavljenje alhemijom kažnjava se smrću.

„Alhemičar! Ovaj stranac je alhemičar!“

Ali zapovednik straže ne namerava da se prepire.

„Ako je ovaj čovek zaista alhemičar“, odlučuje on, „onda ga valja odvesti velikome sudiji Abu Taheru.“

Dok Džaber Dugonja, zaboravljen od svih, puži prema najbližoj krčmi i uvlači se unutra, zaklinjući se da više nikad ni nos neće promoliti napolje, Omar uspeva da ustane bez ičije pomoći. Korača pravo, ćutke; gordi izraz koji je navukao pokriva, kao netaknuti veo, njegovu pocepanu odeću i okrvavljeno lice. Ispred njega, stražari sa bakljama otvaraju prolaz. Iza njega idu njegovi napadači, a za ovima povorka badavadžija.

Omar ih ne vidi, ne čuje. Za njega, ulice su puste, zemlja je bez zvuka, nebo bez oblaka, a Samarkand i dalje ono mesto snova koje je otkrio nekoliko dana ranije.

Stigao je u grad posle tri sedmice putovanja i, bez ikakva predaha, odlučio da se do poslednje pojedinosti drži saveta putnika iz minulih vremena. Popnite se, pozivaju oni, na čardak Kuhandiz, na staru tvrđavu, i šarajte pogledom svuda, videćete samo vode i zelenilo, cvetne leje i čemprese koje su najveštiji baštovani okresali u obliku volova, slonova, kamila koje kleče, pantera koji se sučeljavaju kao da su spremni na skok. I zaista, unutar samih zidina, od Monastir-kapije na zapadu do Kineske kapije na istoku, Omar je video samo guste voćnjake i brze potoke. Potom, ovde-onde, minare od opeke koje se vinulo uvis, kube išarano senkom, belinu zida nekog vidikovca. A na obali jednog jezerceta okruženog žalosnim vrbama, nagu kupačicu čija je kosa vijorila na vrelome vetru.

Nije li tu viziju raja hteo da dočara bezimni slikar koji se, mnogo kasnije, latio ilustrovanja rukopisa *Rubaija*? Ne čuva li tu viziju Omar u svesti dok ga vode u četvrt Asfizar, gde stanuje Abu Taher, samarkandski kadija nad kadijama? U sebi, on neprestano ponavlja: „Neću zamrzeti ovaj grad. Čak i ako je moja kupačica puka fatamorgana. Čak i ako stvarnost ima lice onog s brazgotinom. Čak i ako će mi ova prohladna noć biti poslednja.“

II

U prostranoj sudijinoj divanhani, svećnjaci s drugog kraja odaje daju Hajamovom licu boju slonovače. Čim je ušao, dva čuvara srednjih godina zgrabila su ga čvrsto za ramena kao kakvog opasnog besomučnika. I on, u tom stavu, čeka pored vrata.

Sudija sedi u drugom kraju odaje i ne primećuje ga, okončava sređivanje nekog spora, raspravlja se sa parničarima, urazumljuje jednog, prekoreva drugog. Stara svađa suseda, čini se, stalno iste kivnje, smešna nadmudrivanja. Abu Taher konačno glasno daje na znanje da mu je dosta, naređuje dvojici porodičnih starešina da se poljube, tu, pred njim, kao da ih nikad ništa nije razdvajalo. Jedan od njih prilazi, drugi, grmalj niskoga čela, nabusito odbija. Kadija mu udara šamar iz sve snage, od čega zadrhte svi prisutni. Div jedan časak posmatra tu sitnu a snažnu priliku, besnu i ustreptalu, koja je morala da se izdigne na prste da bi ga dohvatila, pa obara glavu, otire obraz i priklanja se.

Pošto je otpremio sve iz odaje, Abu Taher daje znak strazarima da priđu. Ovi podnose izveštaj, odgovaraju na nekoliko pitanja, trude se da objasne zašto su dopustili onakvo

okupljanje na ulici. Potom je red na onoga s brazgotinom da se pravda. On se nagine prema sudiji, koji kao da ga odavno poznaje, i započinje živahan monolog. Abu Taher ga pažljivo sluša, ne pokazujući nikakvo osećanje. Potom, pošto je dao sebi nekoliko trenutaka za razmišljanje, naređuje:

„Recite svetini da se razide. Nek se svako najkraćim putem vrati kući, i“ – sad se obraćajući napadačima – „i svi vi da ste se isto tako vratili kući! Ništa neće biti rešeno pre sutrašnjeg dana. Privedeni će noćas ostati ovde, na njega će motriti moji čuvari, i niko drugi.“

Iznenaden što je tako brzo pozvan da se udalji, tip s brazgotinom zausti da se pobuni, ali se smesta predomišlja. Oprezno skuplja skute svoje haljine i povlači se uz dubok naklon.

Našavši se oči u oči s Omarom, sa sopstvenim poverljivim ljudima kao jedinim svedocima, Abu Taher izgovara sledeću zagonetnu dobrodošlicu:

„Čast je primiti na ovome mestu čuvenoga Omara Hajama iz Nišapura.“

Ni ironičan, ni topao, taj kadija. Ni traga od nekog osećanja. Nepristrastan ton, ravan glas, turban u obliku lale, guste čupave obrve, siva brada, bez brkova, beskrajan ispitivački pogled.

Doček je utoliko dvosmisleniji što je Omar tu već čitav sat, na nogama i u dronjcima, prepušten svačijem pogledu, smeškanju, sašaptavanju.

Posle nekoliko znalački odmerenih trenutaka, Abu Taher dodaje:

„Omare, ti nisi nepoznat u Samarkandu. Uprkos tvojoj mladosti, tvoja učenost je već poslovična, o tvojim podvizima priča se po školama. Nije li istina da si u Isfahanu sedam puta pročitao jedno obimno delo Ibn Sine i da si ga po povratku u Nišapur naizust ponovio od reči do reči?“

Hajamu laska što je njegov podvig, istinit, poznat u Trankoksijani, ali to ipak ne otklanja njegove zebnje. Kad jedan kadija šafiitske škole pominje Avicenu, u tome nema ničeg umirujućeg; osim toga, još mu nije ponuđeno da sedne. Abu Taher nastavlja:

„Ne prenose se samo tvoji podvizi od usta do usta nego ti se pripisuju i vrlo zanimljivi katreni.“

Iskaz je odmeren; niti optužuje, niti oslobađa krivice, pitanje je postavljeno sasvim okolišno. Omar procenjuje da je kucnuo čas da prekine s ćutanjem:

„Rubaija koju je odrecitovao čovek s brazgotinom nije moja.“

Nestrpljivim odmahivanjem ruke sudija odbacuje prigovor. Prvi put mu se obraća strogo:

„Nije važno da li si ti sastavio ovaj ili onaj stih. Preneli su mi reči toliko bezbožne da bih se, kada bih ih naveo, osetio podjednako grešnim kao onaj ko ih je izustio. Ja ne nastojim da te nateram da priznaš, ja ne nastojim da ti odmerim kaznu. One optužbe za alhemiju ušle su mi na jedno uho, a izišle na drugo. Sami smo, mi smo dva učena čoveka, i ja jedino hoću da znam istinu.“

Omar nije nimalo umiren, pribojava se zamke, okleva s odgovorom. Već vidi sebe predatog dželatima da ga ovaj osakati, uškopi, ili razapne. Abu Taher diže glas, više takoreći:

„Omare, sine Ibrahima, proizvođača čadora u Nišapuru, umeš li ti da prepoznaš prijatelja?“

Nazire se u tom pitanju izvesna iskrenost od koje se Hajam lecne. „Da prepoznam prijatelja?“ Ozbiljno razmatra pitanje, gleda kadijino lice, ispituje njegov ukočen osmeh, podrhtavanje njegove brade. Polagano počinje da mu veruje. Njegovo lice se opušta, razvedrava. Oslobađa se svojih čuvara, koji ga, na jedan kadijin pokret, više ne drže. Potom seda, iako nije ponuđen. Sudija se blagonaklono smeši, ali neumorno ponavlja pitanje:

„Jesi li ti bezbožnik kakvog neki opisuju?“

Više nego pitanje, to je teskobni krik, i Hajam ga ne prenebregava:

„Čuvam se gorljivosti bogomoljaca, ali nikad nisam rekao da je Jedan dva.“

„Jesi li ikad pomislio?“

„Nikad, Bog mi je svedok.“

„Meni je ovo dovoljno. Tvorcu takođe, verujem. Ali ne i svetini. Ona vreba tvoje reči, i najmanje pokrete, i moje isto tako, kao i reči i pokrete prinčeva. Čula te je da si rekao: 'Ponekad odlazim u džamiju, gde se hladovina ubila za spavanje'.“

„Samo čovek koji je u miru sa svojim Tvorcem može naći san na mestu bogoslužjenja.“

Uprkos sumnjičavom durenju Abu Tahera, Omar se raspljuje i veze dalje:

„Ja nisam od onih čija je vera samo strah od Suda, čija je molitva samo padanje ničice. Kako se ja molim? Posmatram ružu, brojim zvezde, divim se lepoti stvaranja, savršenstvu njegovog rasporeda, čoveku, najlepšem delu Tvorčevom, njegovom mozgu žednom znanja, njegovom srcu žednom ljubavi, njegovim čulima, svim čulima, probuđenim ili zasićenim.“

Zamišljenog pogleda, kadija se diže, dolazi da sedne pored Hajama, očinski mu stavlja ruku na rame. Stražari se zapanjeno zgledaju.

„Slušaj, mladi moj prijatelju, Preuzvišeni ti je podario ono najdragocenije što može da dobije jedan Ademov sin: razboritost, umeće govora, zdravlje, lepotu, želju za znanjem, uživanje u životu, divljenje ljudima i, naslućujem, uzdahe žena. Nadam se da te nije lišio mudrosti, mudrosti ćutanja, bez koje se ništa od svega nabrojanog ne može ni ceniti ni sačuvati.“

„Treba li da sačekam starost da bih rekao šta mislim?“

„Do dana kad ćeš moći da izrekneš sve što misliš, i potomci tvojih potomaka imaće vremena da ostare. Živimo u doba tajnovitosti i straha, i moraš imati dva lica: jedno da pokazuješ svetini, drugo sebi samome i svome Tvorcu. Ako hoćeš da sačuvaš oči, uši i jezik, zaboravi da imaš oči, uši i jezik.“

Kadija ćuti, njegov muk je iznenađan. To nije ćutanje koje poziva druge da govore, nego ćutanje koje grmi i ispunjava prostor. Omar čeka, pogleda uprtog u zemlju, puštajući kadiju da odabere neku od reči koje mu se kovitlaju po glavi.

Ali Abu Taher udiše, duboko, i izdaje kratku naredbu svojim ljudima. Ovi se udaljuju. Čim su zatvorili vrata za sobom, upućuje se jednom uglu divanhane, odiže kraj zidnog saga, potom poklopac nekakvog kovčežića od izrezbarenog drveta. Odatle vadi neku knjigu, koju uručuje Omaru svečanim pokretom. Ublaženim, istina, pokroviteljskim osmehom.

Ta knjiga pak ona je koju ću ja, Benžamen O. Lezaž, jednog dana držati u sopstvenim rukama. Na dodir, oduvek je bila ista, pretpostavljam. Debela koža, hrapava, ojačanja u vidu paunovog repa, ivice listova nepravilne, okrunjene. Ali kad ju je Hajam otvorio, te nezaboravne letnje noći, gledao je samo dvesta pedeset šest neispisanih stranica, na njima još nije bilo ni pesama, ni slika, ni primedaba na ivici, ni iluminacija.

Da bi zataškao uzbuđenje, Abu Taher govori poput vašarskog trgovca:

„Ovo je kineski *kagez*, najbolja hartija ikad napravljena u radionicama Samarkanda. Jedan Jevrejin iz četvrti Maturid izradio ju je naročito za mene, po jednom starodrevnom uputstvu, isključivo od drveta beloga duda. Opipaj, ima jačinu svile.“

Pročišćava grlo pre nego što će objasniti:

„Imao sam brata, deset godina starijeg od mene, bio je tvojih godina kad je umro. Raščerečen, u gradu Balhu, zato

što je sastavio jednu pesmu koja se onoga trenutka nije svidela vladaru. Optužili su ga da snuje jeres; ne znam da li je to bilo tačno, ali bio sam ljut na brata što je stavio život na kocku zbog jedne pesme, jedne bedne pesme jedva duže od neke rubaije.“

Glas mu podrhtava, ustaje zadihan:

„Zadrži ovu knjigu. Kad god neki stih poprimi oblik u tvojoj svesti, kad se približi tvojim usnama s težnjom da iziđe, potisni ga bez poštade, i zauzvrat ga zapiši na ove listove koji će ostati u tajnosti. A dok budeš pisao, misli na Abu Tahera.“

Da li je kadija znao da je iz tog poteza, tih reči, nastala jedna od najbolje čuvanih tajni u istoriji književnosti? Da će biti potrebno sačekati osam stoleća pre nego što svet bude otkrio zadivljujuće pesništvo Omara Hajama, pre nego što njegove *Rubaije* budu veličane kao jedno od najsamosvojnijih dela svih vremena, pre nego što se konačno sazna neobična sudbina samarkandskog rukopisa?

III

Te noći Omar je u jednom vidikovcu, drvenom paviljonu na golome brdu usred prostranoga vrta Abu Taherovog, uzalud pokušavao da zaspi. Pored njega, na niskome stolu, trščana pisaljka i mastionica, ugašena svetiljka, i njegova knjiga otvorena na prvoj stranici, još neispisanoj.

U cik zore, slika: jedna lepa robinja donosi mu poslužavnik sa isečenom dinjom, novu odeću, svilu iz Zandana za turban. I šapće poruku:

„Gospodar te čeka posle molitve u zoru.“

Divanhana je već puna, tužitelji, molitelji, udvorice, rođaci, posetioци od svake fele, a među njima i Student Brazgotina, koji je sigurno došao da čuje novosti. Čim je Omar prekoračio prag, na kadijin glas pogledi i žamor okreću se prema njemu:

„Dobrodošlica imamu Omaru Hajamu, čoveku kom niko nije ravan u poznavanju predanja Prorokovog, čiji ugled niko ne spori, čijem glasu niko ne protivreči.“

Jedan za drugim posetioци ustaju, klanjaju se, mrmljaju ustaljeni pozdrav pa ponovo sedaju. Omar krišom posmatra čoveka s brazgotinom, koji kao da se guši u uglu, zaklanjajući se, ipak, uzdržano podsmešljivom grimasom.

Na najceremonijalniji mogući način, Abu Taher moli Omara da sedne desno od njega, prinudivši susede da se zbiju kako bi mu napravili mesto. Potom nastavlja:

„Naš uvaženi posetilac imao je sinoć jednu neugodnost. Njega, kog slave u Horasanu, Farsu i Mazandaranu, njega kog svaki grad želi da ugosti među svojim bedemima, za kog se svaki princ nada da će ga domamiti na svoj dvor, njega su juče na ulicama Samarkanda zlostavljali!“

Čuju se srditi povici, a za njima graja koju kadija pušta da se razleže trenutak-dva, pre nego što će je stišati jednim pokretom i nastaviti:

„Što je još gore, malo je nedostajalo pa da na bazaru izbije nered. Nered, uoči posete našeg velepoštovanog vladara Nasr-kana, Sunca Kraljevstva, koji upravo ovoga jutra treba da stigne iz Buhare, ako Bog da! Ne usuđujem se ni da zamislim u kakvoj bismo nevolji bili danas da nismo uspeli da zadržimo i rasturimo rulju. Da ja vama kažem, mnoge bi glave letele s ramena!“

Prekida govor da bi povratio dah, odmerio dejstvo svojih reči i, naročito, da bi pustio da se u srca prisutnih uvuče strah.

„Na veliku sreću, jedan moj bivši učenik, ovde prisutan, prepoznao je našeg uvaženog posetioca i došao da mi javi.“

Upire prstom u Studenta Brazgotinu i poziva ga da ustane:

„Kako si prepoznao imama Omara?“

Umesto odgovora, nekoliko promucanih slogova.

„Glasnije! Naš stari stric ovde ne čuje te dobro!“, grmi kadija pokazujući na poštovanog starca bele brade koji mu sedi s leve strane.

„Prepoznao sam uvaženog posetioca zahvaljujući njegovoj rečitosti“, s mukom izgovara čovek s brazgotinom, „a upitao sam ga ko je pre nego što sam ga poveo našem kadiji.“

„Dobro si postupio. Da je nered potrajavao, pala bi krv. Zato dođi da sedneš pored našega gosta, zaslužio si.“

Dok čovek s brazgotinom prilazi s izrazom lažne pokornosti, Abu Taher šapće Omaru na uho:

„Ako ti i nije postao prijatelj, a ono bar neće moći da se javno okomljuje na tebe.“

Glasno nastavlja:

„Mogu li se nadati da hadži Omar, i pored svega što je pretrpeo, neće poneti iz Samarkanda suviše ružnu uspomenu?“

„Ono što se sinoć dogodilo“, odgovara Hajam, „već je zaboravljeno, što se mene tiče. A kad kasnije budem mislio o ovome gradu, u sebi ću nositi sasvim drugu sliku, sliku jednog divnog čoveka. Ne govorim o Abu Taheru. Najlepša pohvala koja se može izreći jednom kadiji nije pohvala njegovim osobinama, nego ispravnosti njegovih podređenih. Onoga dana kad sam stigao, moja se mazga s mukom popela uz poslednji obronak koji vodi do Kiš-kapije, a tek što sam sjahao, već mi je prišao neki čovek:

‘Dobro došao u ovaj grad’, rekao mi je, ‘imaš li roditelje, prijatelju?’

Odgovorih da nemam, ne zaustavljajući se, bojeći se da imam posla s varalicom, ili u najmanju ruku s nekim ko nešto moljaka, ili s gnjavatorom. Ali čovek nastavi:

‘Ne boj se moje upornosti, plemeniti posetioče. To je moj gospodar naredio da stojim na ovome mestu, da se nađem svakom putniku koji se pojavi i ponudim mu gostoprimstvo.’

Izgledao je kao čovek skroman, ali beše odeven u čiste haljine, i umeo je da se ophodi s mnogo poštovanja. Pošao sam za njim. Nekoliko koraka dalje proveo me je kroz neku tešku kapiju, prošao sam kroz zasvođeni hodnik i našao se u dvorištu karavan-seraja, sa bunarom u sredini, sa uposlenim

ljudima i životinjama, a svuda okolo, na dva sprata, behu sobe za putnike. Čovek reče:

‘Možeš ostati ovde koliko god želiš, jednu noć ili jednu godinu, tu ćeš imati gde da legneš i šta da pojedeš, i uz to hranu za svoju mazgu.’

Kad sam ga pitao koliko treba da platim, on se zgrozio.

‘Tebe je ovamo pozvao moj gospodar.’

‘A gde se nalazi taj tako velikodušni domaćin, da mogu da mu uputim svoje izraze zahvalnosti?’

‘Moj gospodar je umro, ima tome već sedam godina, ostavivši mi jedan iznos koju u celini treba da potrošim na ukazivanje počasti posetiocima Samarkanda.’

‘A kako se zvao taj gospodar, da bar mogu da pričam o njegovim dobročinstvima?’

‘Samo Preuzvišeni zaslužuje zahvalnost, Njemu zahvali, On će po dobročinstvima znati koji Mu je čovek iskazao zahvalnost.’

I tako sam kod tog čoveka ostao nekoliko dana. Izlazio sam i vraćao se, i tamo uvek nalazio tanjire pune đakonija, a moja mazga bila je bolje negovana nego da sam to radio ja sam.“

Omar gleda prisutne, očekuje neki odziv. Ali njegova priča nije pobudila nikakav sev na usnama, nikakvo pitanje u očima. Naslućujući njegovu zbunjenost, kadija mu objašnjava:

„Mnogi gradovi tvrde za sebe da su najgostoljubiviji u vascelom islamskom svetu, ali samo stanovnici Samarkanda zaslužuju taj naziv. Koliko ja znam, nikad nijedan putnik nije morao da plati za smeštaj i hranu, a poznajem čitave porodice koje su se upropastile ugošćavajući posetioce ili potrebite. A opet, nikad ih nećeš čuti kako se time diče ili hvališu. Česme koje si mogao da vidiš na svakom uličnom uglu i koje se neprestano pune vodom da ugase žeđ prolaznika, a ima ih preko dve hiljade u ovome gradu, od terakote, bakra

ili porcelana, sve su darivali žitelji Samarkanda; misliš da je i jedan jedini urezao svoje ime da bi mu drugi zahvaljivali?“

„Priznajem, nigde nisam sreo sličnu velikodušnost. Dopuštate li mi da postavim jedno pitanje koje me opseđa?“

Kadija mu uzima reč iz usta:

„Znam šta ćeš pitati: kako su ljudi koji tako visoko vrednuju vrline gostoprimitstva mogli da izvrše nasilje nad jednim posetiocem kao što si ti?“

„Ili nad zlosrećnim starcem kao što je Džaber Dugonja.“

„Daću ti odgovor, a on staje u ciglo jednu reč: strah. Svako nasilje ovde dete je straha. Naša je vera napadnuta sa svih strana, od karmata iz Bahreina, imamita iz Koma koji iščekuju dan osвете, od sedamdeset dveju sekti, Ruma iz Konstantinopolja, nevernika od svake fele, a naročito od ismailita iz Egipta, čijih učenika ima tušta i tma i u samome srcu Bagdada, pa čak i ovde, u Samarkandu. Nikad nemoj zaboraviti da su naši islamski gradovi, Meka, Medina, Isfahan, Bagdad, Damask, Buhara, Merv, Kairo, Samarkand, puke oaze koje će jedan trenutak zapostavljanja ponovo pretvoriti u pustinju. Neprestano na milosti i nemilosti peščane oluje!“

Kroz prozor sa svoje leve strane kadija znalačkim okom procenjuje sunčevu putanju. Ustaje:

„Vreme je da pođemo u susret našem vladaru“, kaže.

Pljesne rukama.

„Nek nam donesu nešto za put!“

Jer, on ima naviku da se snabde suvim grožđem koje griska usput, naviku koju imaju i njegovi rođaci i posetioci. Otuda golemi bakarni poslužavnik koji mu prinose, a na njemu čitava planina tih zlačanih poslastica, s koje svak zahvata da napuni njima džepove.

Kad red dođe na njega, Student Brazgotina uzima prstohvat, koji pruža Hajamu uz reči:

„Nesumnjivo bi više voleo da ti ponudim grožđe u vidu vina.“

Nije progovorio glasno, ali svi prisutni, kao začarani, začutaše, zadržavši dah, naćulivši uši, upiljivši se u Omarove usne. A Omar uzvraća:

„Kad čovek hoće da pije vino, onda pažljivo bira peharnika i druga u uživanju.“

Brazgotinin glas se malo diže:

„Što se mene tiče, ja ni kap ne bih popio, meni je stalo da steknem mesto u raju. Ne čini se da želiš da mi se pridružiš tamo.“

„Čitavu večnost u društvu prestrogoga uleme? Ne, hvala, Bog nam je obećao nešto drugo.“

Razgovor se ovde zaustavlja, Omar ubrzava korak da bi sustigao kadiju koji ga zove.

„Treba da te varošani vide kako jašeš pored mene, to će zbrisati sinoćne utiske.“

U svetini koja se okupila iza ograde rezidencije, Omaru se čini da prepoznaje kradljivicu badema, skrivenu u senci stabla jedne kruške. Usporava, traži je pogledom. Ali Abu Taher ga kori:

„Brže, teško tebi ako kan stigne pre nas.“

IV

Još u osvit vremena astrolozi su proglasili, i nisu slagali: četiri grada nastala su u znaku pobune, Samarkand, Meka, Damask i Palermo! Nikad se oni ne bi pokorili svojim upravljačima osim silom, nikad ne bi išli pravim putem da taj put nije utro mač. Mačem je i Prorok skresao osionost žitelja Meke, mačem ću i ja skresati osionost žitelja Samarkanda!“

Nasr-kan, gospodar Transoksijane, stoji ispred svog prestola i maše rukama, grmalj bakarne puti u odeći svoj od veza; od njegovoga glasa drhte i domaći i posetioci; on pogledom traži žrtvu među prisutnima, neku usnu koja se usudila da se izvije, pogled nedovoljno pokajnički, sećanje na neko izdajstvo. Ali svako se nagoni povlači iza svog suseda, povija leđa, vrat, ramena, čeka da bura prođe.

Pošto nije našao plen za svoje kandže, Nasr-kan obema rukama grabi svoje svećane haljine, skida ih jednu za drugom i u besu baca na tlo, gazi ih, i izvikuje, zvonke na njegovom tursko-mongolskom narečju iz Kašgara, nizove kletvi. Po običaju, suvereni nose jednu preko druge tri, četiri, pa i sedam izvezenih haljina, koje tokom dana skidaju i svečano ih prebacuju preko pleća onima koje hoće da počastvuju.

Postupajući kao što je upravo postupio, Nasr-kan pokazuje nameru da toga dana ne nagradi nijednog od svojih mnogobrojnih posetilaca.

Ovo bi ipak trebalo da bude dan svetkovinâ, kao i prilikom svake posete suverena Samarkandu, ali radost je utrnila već prvih minuta. Nakon što se uspeo popločanim putem koji se penje od reke Sijab, kan je svečano ušao na Buhara-kapiju, na severu grada. Smešio se od uha do uha, njegove sitne očice kao da su još više upale, zasvođenije nego ikad, jagodice su mu odbleskivale od ćilibarastih odsjaja sunca. A onda, odjednom, njegovo se raspoloženje sasvim promenilo. Prišao je skupini od oko dve stotine velikaša okupljenih oko kadije Abu Tahera, grupi u koju se umešao Omar Hajam uputio oštar, nespokojan, pomalo sumnjičav pogled. Pošto, po svemu sudeći, nije primetio onog kog je tražio, podbo je konja tako da se ovaj propeo, oštro cimnuo uzde i udaljio se cedeći kroz zube nečujne reči. Ukrućen na svojoj crnoj kobili, nije se smešio, niti je pokazao ma i najmanji odziv na ponovljena klicanja hiljada meštana koji su se još od zore tiskali da ga pozdrave dok prolazi; neki su mahali pisanim molbama koje im je sastavio javni pisar. Uzalud. Niko se nije usudio da ih preda suverenu, više su se obraćali komorniku, koji se svaki put saginjao da uzme listove papira, vazda s neodređenim obećanjem da će obavestiti molioca o ishodu.

Dok su ispred njega jahala četvorica konjanika, uzdižući visoko mrki barjak dinastije, a pratio ga pešice rob golih grudi koji je nosio ogroman rašireni suncobran, kan bez zaustavljanja prođe glavnim ulicama oivičenim izvijenim dudovim stablima, izbeže bazar, i duž kanalâ za navodnjavanje, koje zovu *ariki*, dođe do četvrti Asfizar. Tu je dao da mu se namesti jedna privremena palata, na dva koraka od Abu Taherove kuće. Ranije su vladari odsedali u tvrđavi,

no ona je posle nedavnih borbi ostala u krajnje ruševnom stanju, te su je morali napustiti. Sad je samo turski garnizon tu ponekad podizao svoje jurte.

Pošto je primetio da car nije u vedrom raspoloženju, Omar je oklevao da ode u palatu i oda mu počast, ali kadija ga natera, nesumnjivo u nadi da će prisustvo njegovog uvaženog prijatelja obezbediti spasonosnu razonodu. Usput, Abu Taher se prihvati zadatka da uputi Hajama u ono što se upravo događa: gradski verski dostojanstvenici odlučili su da se mrgode na ceremoniji dočeka; oni su kanu prebacivali što je do temelja spalio Veliku džamiju u Buhari, u kojoj su se ušančili bili neprijatelji po oružju.

„Između našeg vladara i verskih poglavara“, objašnjava kadija, „rat neprestano traje, ponekad otvoren, krvav, najčešće prigušen, podmukao.“

Pričalo se čak da su uleme navodno uspostavile veze sa mnogim oficirima koji su bili ogorčeni prinčevim ponašanjem. Njegovi preci, govorili su, obedovali su s vojskom, nisu propuštali nijednu priliku da podsete da njihova vlast počiva na neustrašivosti ratnika njihovog naroda. Ali iz naraštaja u naraštaj turski su kanovi poprimali sramotne navike persijskih careva. Smatrali su sebe polubogovima, okruživali se sve zamršenijim ceremonijalom, neshvatljivim, pa i ponižavajućim za njihove oficire. Mnogi oficiri našli su zajednički jezik s verskim poglavarima. Ne bez zadovoljstva slušali su kako ovi nipodaštavaju Nasra, optužuju ga da se udaljio od puteva islama. Da bi zaplašio vojnike, suveren je protiv ulema postupio s krajnjom čvrstinom. Zar njegov otac, čovek pobožan, nije ipak otpočeo svoju vladavinu posekavši jednu glavu s vrlo velikim turbanom?

Te 1072. godine Abu Taher je jedan od retkih verskih dostojanstvenika koji održava bliske odnose sa princom; često

ga posećuje u tvrđavi u Buhari, njegovom glavnom boravištu, dočekuje ga svečano kad god se zaustavi u Samarkandu. Neke uleme ne gledaju lepo na njegov pomirljiv stav, ali većina ceni prisustvo tog posrednika između njih i monarha.

Još jednom će kadija spretno odigrati ulogu pomiritelja tako što će izbeći da protivreči Nasru, koristeći se i najmanjim razvedraivanjem njegovog raspoloženja da u njemu izazove neka lepša osećanja. On čeka, pušta da teku teški minuti, a kad suveren ponovo zauzme svoje mesto na prestolu, i nasloni se na meki jastuk, kadija ponovo tanano, gotovo neprimetno uzima stvari u svoje ruke, što Omar posmatra s olakšanjem. Na jedan kadijin znak, komornik naređuje da se dovede robinjica, koja ide da pokupi haljine što leže na zemlji kao leševi posle bitke. Odmah se lakše diše, ljudi pažljivo protežu udove, neki se čak odvažuju da prošapću koju reč u uho najbližeg suseda.

Stupajući u raščišćeni prostor na sredini odaje, kadija se tad okreće licem monarhu, obara glavu i ne progovara ni reč. Tako da posle duge ćutnje, kad Nasr na kraju, sa silinom u kojoj ima i nešto dosade, izgovara: „Reci svim ulemama ovoga grada da u zoru dođu da se prostru ničice ispred mojih stopala; glava koja se ne bude povila biće odrubljena, i da niko nije pokušao da pobegne, jer nijedna zemlja nije zaštićena od moga gneva“, svak shvata da je oluja prošla, da je rešenje na vidiku, i da je dovoljno da se verski poglavari poprave pa da monarha prođe bes.

I tako sutradan, dok Omar ponovo prati kadiju na dvor, raspoloženje nije ni nalik jučerašnjem. Nasr sedi na prestolu, na nekoj vrsti izdignutog kreveta-divana prekrivenog tamnim tepihom, pored kog jedan rob drži poslužavnik sa ušćerenim